
РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ

УДК 344.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.1>

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАДЗВИЧАЙНИХ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ УНР В ПЕРІОД ДИРЕКТОРІЇ

Вовк Ю.Є.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри відновного правосуддя та приватної детективної діяльності
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства та природокористування
<https://orcid.org/0000-0002-2102-8120>*

Вовк Ю.Є. Організація діяльності надзвичайних військових судів УНР в період Директорії.

В статті досліджується організація діяльності надзвичайних військових судів УНР на основі чинного на той час законодавства та архівних матеріалів. Зазначається, що на зміну військово-польовим судам з 26 січня 1919 року запроваджувались надзвичайні військові суди. Вони повинні були засновуватись на тих територіях, що оголошувались на військовому стані чи на стані облоги. Дані суди діяли у всіх тих місцевостях, що контролювались армією УНР і їм передавались всі незакінчені справи колишніх військово-польових судів.

Правовою основою діяльності був закон «Про надзвичайні військові суди» від 26 січня 1919 року. Даним судам підлягали всі військові і цивільні особи у випадках вчинення злочинів визначених законом.

Всі справи, що надходили до надзвичайного військового суду, підлягали розгляду і вирішенню в судовому засіданні, яке відкривалось, як правило в тому місці, де заподіяно злочин.

Вирок надзвичайного військового суду оголошувався головою суду привселюдно. Апеляційне і касаційне оскарження вироків не передбачалось.

Засуджених до вищої міри покарання страчували протягом доби.

Зазначається, за вчинення яких саме злочинів застосовували смертну кару як міру покарання. На основі аналізу архівних матеріалів приводяться приклади виконання смертної кари як міри покарання.

Наголошується, що постановляючи обвинувальний вирок, надзвичайний військовий суд цивільного позову не задовольняв. Цивільні позови не підлягали розгляду.

Вирок надзвичайного військового суду, що набрав законну силу, підлягав виконанню. Після передачі всіх вироків для виконання, надзвичайний військовий суд вважався розформованим.

Вказується на недоліки закону «Про надзвичайні військові суди» від 26 січня 1919 року. Проте наголошується, що в ті складні часи постійного військового протистояння досить складно було прийняти досконалий з точки зору сьогодення нормативно-правовий акт.

Ключові слова: закон, держава, надзвичайний військовий суд, справа, злочин, вирок.

Vovk Y. Organization of the activities of emergency military courts of the UPR during the Directory period.

In this article was made a research of the organization of the activities of emergency military courts of the UPR, which was made on the basis of the legislation, which was in force at that time and based on archival materials. It is noted that on January 26, 1919, military field courts were replaced by emergency military courts. They had to be based in those territories that were declared under martial law or under siege. These courts operated in all those areas controlled by the UNR army and all unfinished cases of the former military field courts were transferred to them.

The legal basis of the activity was the law «On Emergency Military Courts» of January 26, 1919. All military and civilian persons were under the jurisdiction for these courts in cases of committing crimes recognized by law.

All cases submitted to the extraordinary military court were subject to consideration and decision in a court session, which was opened, as a rule, in the place where the crime was committed.

The verdict of the extraordinary military court was announced publicly by the head of the court. Appellate and cassation appeals against verdicts were not foreseen.

Those, who were sentenced to the highest degree of punishment, were executed within a day. It is noted for which crimes the death penalty was used as a measure of punishment. Based on the analysis of archival materials, examples of execution of the death penalty as a measure of punishment are given.

It is emphasized, that the extraordinary military court did not satisfy the civil claim when issuing the guilty verdict. Civil lawsuits were not subject to consideration.

The judgment of the extraordinary military court, which had entered into force, was subject to execution. After all sentences were transferred for execution, the emergency military court was considered disbanded.

The shortcomings of the law «On Emergency Military Courts» of January 26, 1919 are pointed out. However, it is emphasized that in those difficult times of constant military confrontation, it was quite difficult to adopt a normative legal act that is perfect from today's point of view.

Key words: law, state, emergency military court, case, crime, sentence.

Постановка проблеми. Помітне місце в історії українського державотворення займає період Директорії УНР. В цей час у вкрай несприятливих зовнішньополітичних обставинах українці вимушені були відстоювати право на власну державність. Провідні країни Антанти в силу певних суб'єктивних обставин не підтримували в цілому ідею незалежності. В обставинах що склались, Україна не мала можливості отримати ні політичну ні військову допомогу і вимушена була практично без будь-якої підтримки воювати проти набагато чисельнішої і краще озброєної армії Росії.

Події що відбувались в той час є в певній мірі співзвучними з сучасними подіями. Адже на сучасному етапі розвитку українці також вимушені відстоювати право на незалежність. І ворогом, який прагне знищити українську державу як і на початку ХХ століття є Росія.

Набагато чисельніші і краще озброєні війська Російської Федерації перейшли державний кордон і прагнуть знищити Україну як незалежну державу. Проте на відміну від початку ХХ століття, в сучасних умовах Україна має потужну підтримку міжнародної спільноти. Важливим також є те, що починаючи з 1991 року держава відбулась територіально і організаційно. І процеси державотворення та правотворення є незворотними..

Головна роль в боротьбі за незалежність в період Директорії, а також в сучасних умовах

належить збройним силам, які повинні діяти згідно встановленим правилам та у відповідності до чинного законодавства. З огляду на це досить цікавим та актуальним є питання щодо організації діяльності надзвичайних військових судів в період Директорії УНР.

Стан опрацювання. В науковій літературі питання, пов'язані з діяльністю органів державної влади в період Директорії висвітлені в працях С. Благівісного, О. Бойка, В. Верстюка, П. Гай-Нижника, Ж. Дзейко, О. Копиленка, Л. Копиленко, С. Кульчицького, П. Лапісевича, П. Музиченка, В. Солдатенка, Б. Тищика, Д. Яневського та ін. В наукових працях вчених зважено та комплексно розглядаються окремі аспекти діяльності органів влади, проте питання, які стосуються організації діяльності військових судів висвітлюються недостатньо і фрагментарно.

Метою статті є дослідити організацію діяльності надзвичайних військових судів УНР на основі чинного на той час законодавства та архівних матеріалів.

Виклад основного матеріалу. На зміну військово-польовим судам, з 26 січня 1919 року запроваджувались надзвичайні суди. Вони повинні були засновуватись на тих територіях, що оголошувались на військовому стані чи на стані облоги. А згідно з законом «Про оголошення військового стану та стану облоги на Україні» від 24 січня 1919 року, на всій території УНР запроваджувався військовий стан. [1] Це дає підстави стверджувати, що надзвичайні військові суди могли діяти у всіх тих місцевостях, що контролювались армією УНР. Правовою основою їх діяльності був закон «Про надзвичайні військові суди» від 26 січня 1919 року [2] Їм передавались всі незакінчені справи колишніх військово-польових судів.

Надзвичайні військові суди засновувались командиром полку або особою, рівною з ним чи вищою за посадою, а також губернськими, повітовими чи міськими комендантами. До складу суду входив голова і чотири члени, з них двоє старшин і двоє підстаршин. Всі вони призначались особою, за наказом якої засновувався надзвичайний військовий суд. Так, зокрема, за наказом коменданта м.Кам'янця-Подільського, отамана Колодія, 22 вересня 1919 року до складу надзвичайного військового суду призначено: головою суду сотника Мороза, членами – сотника Пасічника та хорунжого Коваленка і підстаршин Заржицького та Телігіна [3].

У засіданнях надзвичайного суду брали участь прокурор, заступник і секретар. Обов'язки останнього виконував слідчий найближчого штабного суду, а в разі неможливості його прибути своєчасно на судові засідання – один

з старшин військової частини. Секретар суду повинен був стежити за вірним застосуванням законів при вирішенні справи. При порушенні закону, він зобов'язаний був звернути увагу на це суду. Якщо ж суд не приймав до уваги думку секретаря, то він мав право викласти в протоколі свою окрему думку з цього приводу [4].

Згідно з ст. 9 зазначеного закону, надзвичайним військовим судам підлягали всі військові і цивільні особи у випадках вчинення злочинів: «а) які законом Української Народної Республіки будуть передані цьому судові і б) які військовий начальник з обставин часу визнає необхідним передати на вирішення цього суду, про що оголошується окремим наказом по підлеглим йому військовим частинам та людності» [5]. Це в свою чергу давало можливість надзвичайним військовим судам розглядати більшість кримінальних справ щодо цивільних і військових осіб.

Так зокрема, 22 вересня 1919 року до надзвичайного військового суду віддано: 1) Лейбу, Шимона і Менделя Берманів – за образу старшин української армії; 2) Пилипа та Остапа Мельників – за збройний опір міліції; 3) козаків 1 рекрутського полку Онісіма Маланчука, Степана Кривого та ін. – за дезертирство; 4) Йосипа Іванова та Луку Дідуру – за агітацію проти української влади; 5) Петра Поляківа – за хуліганство на вулиці в нетверезому стані і нанесення побоїв Гаєвській; 6) козака Івана Гаврилюка – за замах на вбивство; 7) Антона і Петра Яловичів, Володимира Онуфрейка, Дмитра Штулька та ін. – за вступ до війська більшовиків; 8) сторожа «1-го Кредитного Товариства» Лабуна – за образу української військової влади [6].

У разі вчинення злочинів, зазначених в наказі військового начальника, всі організації та установи зобов'язувались негайно повідомляти його про це. В повідомленні необхідно було по можливості вказати: «а) коли й де заподіяно карний вчинок б) на кого падає підозріння і які докази маються на це і в) місце перебування підозрюваного і свідків» [7]. Військовий начальник в свою чергу, при отриманні відповідного повідомлення і при затриманні підозрюваного в вчиненні злочину видавав наказ про сформування надзвичайного військового суду. Всі матеріали по справі передавались голові цього суду, в його розпорядження переходив також підозрюваний.

Законом «Про надзвичайні військові суди» від 26 січня 1919 року провадження досудового розслідування не передбачалося. В ст. 12 цього закону зазначалось: «Коли карна справа ясна, голова складає постанову, в котрій визначає: а) пункти обвинувачення у фактичній і юридичній формі; б) міру припинення; в) тер-

мін судового засідання – до 2-х днів по одержанні справи і г) складає список осіб, яких мається закликати до судового засідання» [8]. Дана постанова негайно оголошувалась обвинуваченому.

В разі, якщо на думку голови надзвичайного військового суду обставини справи не були з'ясовані в повній мірі, то справа передавалась військовому слідчому чи старшині, що призначався військовим начальником, за наказом якого було сформовано надзвичайний військовий суд. Але військовий слідчий чи старшина попереднього слідства не провадили, а тільки з'ясовували протягом не більше як трьох днів, питання, визначені головою суду. Після цього справа поверталась голові суду, який розглядав її згідно з ст. 12 вказаного закону.

Слід зазначити, що хоча досудове розслідування не було передбачено законом «Про надзвичайні військові суди» від 26 січня 1919 року, в окремих випадках воно провадилось. Так, згідно з законом «Про утворення Державної Слідчої комісії для розслідування подій повстання 29 квітня 1919 року», створювалась комісія, члени якої користувались всіма правами судових слідчих [9]. Вони зобов'язувались передавати надзвичайному військовому суду всі закінчені справи, пов'язані з повстанням отамана Оскілка. Контроль за виконанням даного закону покладено на міністра юстиції згідно з «Наказом Директорії Української Народної Республіки Народному Міністру Юстиції» від 30 квітня 1919 року [10].

В липні 1920 року прийнято постанову «Про утворення комісії для переведення досудових слідств про зловживання в Київській комендатурі, Київським карно-розшуковим відділом та в контррозвідці при штабі VI дивізії» [11]. В склад цієї комісії входили: голова, що призначався Радою Народних Міністрів і затверджувався С. Петлюрою, а також три члени, які призначались відповідно міністром військових справ, внутрішніх справ та юстиції. 8 липня 1920 року головою комісії призначено Шияніва Григорія [12]. Після закінчення досудового розслідування комісія складала обвинувальний акт і направляла справу до надзвичайного військового суду або виносила постанову про закриття справи.

Всі справи, що надходили до надзвичайного військового суду, підлягали розгляду і вирішенню в судовому засіданні, яке відкривалось, як правило, в тому місці, де заподіяно злочин. Порядок провадження справ в даному випадку регулювався, як зазначалось в законі «Про надзвичайні військові суди» від 26 січня 1919 року: «по змозі, стосовно до ст.ст. 572-711 «Військового статуту про покарання 1869 року» [13].

Вирок надзвичайного військового суду оголошувався головою суду привселюдно. Апеляційне і касаційне оскарження вироків не передбачалось. Але особа, яка була засуджена до вищої міри покарання – смертної кари, могла протягом шести годин після оголошення вироку звернутись до військового начальника, за наказом якого сформовано надзвичайний військовий суд з клопотанням про помилування. До вирішення відповідного клопотання смертна кара не виконувалась.

Засуджених до вищої міри покарання страчували протягом доби. Так зокрема, згідно з вирокон надзвичайного військового суду при управлінні «коменданта тилу Дієвої Армії», 14 серпня 1919 року до вищої міри покарання було засуджено колишніх каторжан – Степана Барановського, Петра Кицика, Андрія Барановського, які були визнані винними у вчиненні грабежу та вбивств [14]. Смертну кару по відношенню до них виконано вранці 15 серпня о 3 годині 30 хвилин [15].

Згідно з законом «Про надзвичайні військові суди» від 26 січня 1919 року, смертна кара як міра покарання застосовувалась за вчинення таких злочинів: а) агітація серед військовослужбовців проти УНР, шпигунство, повстання проти влади і опір владі, розбій, вбивство, грабїж, підпал, озброєний напад на військовослужбовців і цивільних урядовців, знищення або значне пошкодження військового майна; б) порушення військової дисципліни, опір виконанню наказу начальства, повстання військовослужбовців, напад на військову варту, членоушкодження з метою ухилення від військової служби, дезертирство, неналежне виконання службових обов'язків під час несення варту і в період військових операцій, перехід до ворожого війська [16].

За вчинення таких злочинів як крадіжка і розтрата військового майна, спекуляція, порушення обов'язкових постанов військової влади, як міру покарання застосовували грошовий штраф від ста до ста тисяч гривень або позбавлення волі. Термін позбавлення волі при цьому в законі не зазначався. У випадку вчинення злочинів, за які не передбачено смертної кари, по відношенню до старшин застосовувалось покарання «на два ступені більше», ніж до рядових по тій же справі [17].

Постановляючи обвинувальний вирок, надзвичайний військовий суд цивільного позову не задовольняв. Цивільні позови, згідно з вказаним вище законом, не підлягали розгляду.

Вирок надзвичайного військового суду, що набрав законну силу, підлягав виконанню. Після передачі всіх вироків для виконання, надзвичайний військовий суд вважався розформованим. З 18 червня 1919 року, згідно з «На-

казом Головної Управи війська Української Народної Республіки» і згідно з «Положенням про Держаний Інспекторат у військових частинах», вирокі всіх військових судів, в тому числі і надзвичайних військових судів, не могли бути затверджені без відома відповідних інспекторів [18].

Висновки. Загалом закон «Про надзвичайні військові суди» від 26 січня 1919 року мав ряд значних недоліків:

- по-перше – не було чіткості і точності у викладенні більшості норм закону;
- по-друге – в одному і тому ж законі викладено як норми кримінального, так і норми кримінально-процесуального закону;
- по-третє – зазначаючи перелік суспільно небезпечних діянь, за які як міру покарання застосовували позбавлення волі, не вказувалось мінімальний і максимальний терміни позбавлення волі, що давало можливість суддям призначати його на свій розсуд;
- по-четверте – порушувався принцип рівності всіх учасників судового розгляду перед законом, адже за одні і ті самі злочини, за які не було передбачено смертної кари, старшини підлягали покаранню в два рази суворішому, ніж рядові;
- по-п'яте – всі члени суду, а також прокурор і захисник призначались особою, за наказом якої сформовано надзвичайний військовий суд. Наявність юридичної освіти не була обов'язковою умовою для призначення членів суду, вимагалось тільки, щоб вони були письменними;
- по-шосте – перелік складів злочинів, які розглядались надзвичайними військовими судами, встановлювався не законом, а наказом того чи іншого військового начальника, який поширювався на зазначені в наказі військові частини і території;
- по-сьоме – законом не передбачено провадження досудового розслідування.

Керуючись саме цим законом діяли надзвичайні військові суди. Проте в ті складні часи постійного військового протистояння, досить складно було прийняти досконалий з точки зору сьогодення нормативно-правовий акт. І наявність даного, хоч і не досконалого закону була позитивним чинником, який сприяв дотриманню порядку та дисципліни в військових частинах УНР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки 1919. Вип. 5. 8 лютого. С. 34, 35.
2. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки 1919. Вип. 8. 18 лютого. С. 58-60.

3. Державний архів Київської області (далі ДАКО). Ф.3050Р. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 60.
4. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки 1919. Вип. 8. 18 лютого. С. 59.
5. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки 1919. Вип. 8. 18 лютого. С. 59.
6. ДАКО. Ф. 3050Р. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 60.
7. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки 1919. Вип. 8. 18 лютого. С. 59.
8. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки 1919. Вип. 8. 18 лютого. С. 59.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України Ф.2208. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 6.
10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України Ф.2208. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 2.
11. ЦДАВОУ Ф. 2208. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 2.
12. ЦДАВОУ Ф. 2208. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 3.
13. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки 1919. Вип. 8. 18 лютого. С. 59.
14. ДАКО. Ф. 3050Р. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 66.
15. ДАКО. Ф. 3050Р. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 66.
16. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки 1919. Вип.8 . 18 лютого. С. 58, 59.
17. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки 1919. Вип. 8. 18 лютого. С. 59.
18. ЦДАВОУ Ф. 1078. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 54, 55.